

MÖVZU 6. TƏLİM VƏ PSIXİ İNKİŞAF

PLAN:

1. Təlim və psixi inkişafın əlaqəsinə dair mövqelər
2. Təlim prosesində əqli inkişafın səviyyələri

Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi daima diqqəti jəlb edən məsələlərdən biri olmuşdur. Lakin ilk baxışda asan görünən bu məsələ daim mübahisələrə səbəb olmuş, təlim və inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi həmin sahədə tədqiqat aparən alimlər tərəfindən müxtəlif istiqamətdə şərh olunmuşdur.

Vaxtilə **alman psixoloqu V.Ştern** belə bir müddəanı əsas tuturdu ki, təlim inkişafın arxasınca gedir və ona uyğunlaşır. Bu fikrin əksinə olaraq rus **psixoloqu L.S.Vıqotski** təlim və tərbiyənin uşağın psixi inkişafında həlledici rolunu göstərmişdir. Onun fikrinə, təlim inkişafdan irəlidə gedir və onu arxasınca aparır.

Məşhur **isveç psixoloqu C.Pyace** də bu məsələdə V.Şternə uyğun mövqə tutmuşdur. O, belə hesab edir ki, uşağın psixi inkişafı özünün daxili qanunlarına malikdir və bir sıra özünəməxsus mərhələlərdən keçir.

Alimin fikrinə, təlim inkişafa heç bir əsaslı təsir göstərə bilməz. Ona görə də təlim inkişafa uyğunlaşmalı və onun tənzim edilməsi üçün məhz inkişafın səviyyəsi əsas götürülməlidir. Bununla da C.Pyace təlimin inkişafetdiriji təsirini kölgədə buraxır.

Məşhur **Amerika psixoloqu J.Bruner** isə bu məsələdə tamamilə başqa bir mövqə tutmuş, təlimin inkişafdakı rolunu həddindən artıq şişirtmişdir. Onun fikrinə, hər bir uşaq inkişafın istənilən mərhələsində, əgər həmin yaş üçün optimal olan təlim materialları tapılıbsa, əgər uşaq yaxşı təlim görərsə, o zaman o, materialı tamamilə yaxşı mənimsəyə bilər. **J.Bruner** şagirdlərin əqli inkişafında təlim prosesinin həlledici rol oynadığını qəbul etsə də, uşağın yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almır.

Bütün bu fikirlər bir daha göstərir ki, təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün müəyyənəndirilməsi ilk növbədə təlimin struktur komponentlərinin dəqiq müəyyən edilməsindən asılıdır. Bu jəhəti nəzərə alaraq **L.S.Vıqotski** təlimin strukturu konsepsiyasını işləməyə xüsusi diqqət yetirmişdir.

L.S.Vıqotski bilik, bacarıq və vərdislərə, eləcə də ümumi keyfiyyətlərə, qabiliyyətlərə (müjərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə və s.) yiyələnməyin mümkün olduğunu aşkara çıxarmışdır. O, **birinci jəhəti** (bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməni) **təlim (öyrənmə)**, **ikincisini** isə **inkişaf** adlandırmışdır. Alimin fikrinə, təlimdə mənimsəmənin əsas predmetini bilik və qabiliyyət haqqında təjribə təşkil edir.

L.S.Vıqotskiyə görə, təlim inkişafın əsas amilidir. Təlimin həmişə inkişafdan irəlidə getməsi və onu da öz arxasınca aparması fikrini əsas götürən L.S.Vıqotski və onun əməkdaşları təlimlə əlaqədar baş verən əqli inkişafın iki səviyyəsini və zonasını müəyyən etmişlər.

Onlar **birinci səviyyəni** «**inkişafın fəal, aktual zonası**» adlandırmışlar. Bu zonaya malik olan şagird gündəlik dərsləri, verilmiş təlim tapşırıqlarını müstəqil

surətdə yerinə yetirir, özü başqasının köməyi olmadan dərstdə müvafiq materiallardan istifadə edir. Müəllimin şərh etdiyi bəzi jəhətləri izah etməyə təşəbbüs göstərir və onda əqli inkişaf elə bir səviyyəyə çata bilir ki, sonralar hər hansı bir məsələni heç kimə ehtiyaj olmadan həll edə bilər. Bütün bunların nəticəsində şagird bilikləri müstəqil mənimsəyir, elmlərin əsaslarına özü yiyələnməyi bacırır.

Əqli inkişafın **ikinci səviyyəsində** uşaq bir növ yaşlıların: müəllimlərin, valideynlərin köməyi ilə nailiyyət əldə edə bilər. **L.S.Viqotski** bu inkişaf səviyyəsini «**inkişafın yaxın zonası**» adlandırmışdır. Psixoloq bu haqda belə yazır: « Uşaq nəyi ki, yaşının köməyi ilə etmək iqtidarındadır, bu onun yaxın inkişaf zonasını göstərir... Beləliklə, yaxın inkişaf zonası uşağın sabahkı gününü, onun inkişafının dinamik vəziyyətini müəyyənləşdirməkdə bizə kömək göstərir».

Təlim proesi öz səmərəli nəticəsini vermək və şagirdlərin əqli inkişafına əsaslı təsir göstərmək üçün məhz «inkişafın yaxın zonası»na uyğun təşkil olunmalıdır. Təlimin məzmununu, forma və vasitələrini seçərkən bu tələb birinci tələb kimi nəzərə alınmalıdır.

L.S.Viqotski haqlı olaraq göstərir ki, uşağın öyrənməyə qabil olmadığı işləri ona öyrətməyə çalışmaq, onun müstəqil yerinə yetirə bilidiyini ona öyrətmək qədər mənasızdır.

Bununla yanaşı, təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək üçün şagirdlərin mənimsəmə imkanlarının aşkara çıxarılması da ən zəruri şərtlərdəndir. Şagirdlərin mənimsəmə imkanlarının aşkara çıxarılmasında **yaş həssaslığı** haqqında psixologiyada toplanmış məlumatların əhəmiyyəti böyükdür.

Uşağın inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərində psixikanın bu və ya digər istiqamətdə inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaranır. Bunlardan bəzisi müvəqqəti, keçici xarakter daşıyır.

Psixi fəaliyyətin ayrı-ayrı dövrlərinin olması və güclənməsi üçün optimal vaxt mövjudur. Bu jür yaş dövrləri bu və ya digər xüsusiyyət və keyfiyyətin inkişafı üçün nisbətən optimal olarsa, həmin dövrləri «**senzitiv dövrlər**» adlandırma bilərik. Məsələn: nitqin inkişafı üçün 1 yaşdan 5 yaşa qədər olan dövr, riyazi qabiliyyətlərin formalaşması üçün 15-20 yaş senzitiv dövr hesab olunur.

Psixi inkişafın **senzitiv dövrlərinin** əhəmiyyətini qeyd edərək **L.S.Viqotski** yazırdı: «Bu dövrdə hissi həssaslıq inkişafda dərin dəyişikliklər əmələ gətirərək onun bütün gedişinə müəyyən təsir göstərir. Başqa vaxtlarda həmin şərtlər özü tamamilə neytral olar, ya inkişafın gedişinə əks təsir göstərə bilər. Senzitiv dövrlər təlimin optimal müddətinə tam uyğun gəlir...».

Ona görə də şagirdlərlə aparılan təlim işini onların psixi inkişafının «**senzitiv dövr**»lərinə uyğunlaşdırmaq təlim prosesini optimallaşdırmağın mühüm şərtlərindən biridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Yeni Pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin aktual məsələləri. Bakı, 1998

3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri. Bakı, 1993
4. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, 2006
5. Əliyev R.İ. Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000
6. Əmiraslanova S.F. «Çətin» uşaqlar və onlarla aparılan işin psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 2000
7. Həmzəyev M. Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 1991
8. Həmzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2003
9. Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı, 1993
10. Stolərenko L.D. Pedaqoqiçeskaə psixoloqiə. Rostov-na Donu, 2000